PROBLEME PRIVIND CERCETAREA NEO-ENEOLITICULUI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

DE

EUGEN COMŞA

Cu cinci decenii în urmă, cînd s-au făcut primii paşi în cercetarea sistematică a neo-eneoliticului de pe tot întinsul ţării, tinerii arheologi din acea vreme, generaţia vîrstnică de azi, aveau de lămurit numeroase probleme, cunoscîndu-se destul de multe descoperiri neolitice, în stadiul de atunci al cercetărilor ele erau totuşi izolate, prea puţin legate unele de altele într-un sistem care să permită definirea grupurilor culturale, cronologia relativă şi raporturile dintre ele. Este meritul arheologilor de atunci de a fi contribuit, prin săpăturile efectuate de: Ion Andrieşescu, Lászlo Ferenc, Vladimir Dumitrescu, Ion Nestor, Vasile Christescu, Hortensia Dumitrescu, Gh. Ştefan şi Roska Marton, la precizarea elementelor specifice unor culturi materiale neo-eneolitice. Descoperirile făcute la Gumelniţa[1] şi Boian[2], la care s-au adăugat observaţiile stratigrafice de la Glina, au făcut posibilă stabilirea pentru prima oară, de către Ion Nestor, a cronologiei relative dintre cele trei culturi documentate acolo (Boian, Gumelniţa şi Glina III)[3]. În cele trei sinteze ample[4] ale deceniului patru şi, în special, în cea realizată de Ion Nestor erau definite, sistematizate şi prezentate elementele specifice ale celor şapte culturi neo-eneolitice cunoscute la acea dată pe teritoriul ţării noastre[5]. Contribuţii importante la cercetarea neo-eneoliticului au adus apoi, pe lîngă specialiştii amintiţi, şi: Dinu V. Rosetti, D. Berciu, H. Schroller, I. Miloia, Corneliu N. Mateescu, M. Petrescu-Dîmboviţa, Kurt Horedt, Anton Niţu şi Szekely Zoltán.

După reorganizarea activităţii ştiinţifice din anul 1949, progresele realizate de cercetarea arheologică românească, inclusiv în domeniul neo-eneoliticului, sînt impresionante, fiind de atunci descoperite şi studiate, tot mai amănunţit, de arheologii amintiţi şi mai ales de noile serii de specialişti, prin stabilirea periodizării şi conţinutului, tot mai multe culturi, numărul lor ajungînd pînă acum la peste 20. Majoritatea fiind împărţite în faze şi etape. Înclinăm să credem că — deşi s-au făcut numeroase completări în ultimele trei decenii — pe teritoriul României

[1] Vladimir Dumitrescu, Dacia, 1, 1924, p. 325—342; idem, Dacia, 2, 1925, p. 29—102.
[2] Vasile Christescu, Dacia, 2, 1925, p. 249—303.
[3] Ion Nestor, PZ, 19, 1928, p. 110—143.
[4] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BerRGK, 1932; H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
[5] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 31—61.

S C I V A, tomul 29, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1978, p. 7—31.

mai sînt urme de locuire ale unor comunităţi aparţinînd altor culturi documentate în zonele vecine.

O problemă deosebit de importantă, căreia trebuie să-i acordăm o atenţie sporită, este aceea a perioadei de trecere de la epoca mezolitică la epoca neolitică, adică a răstimpului în cursul căruia, în cadrul comunităţilor locale aparţinînd unor culturi deosebite, au apărut primele elemente care preced constituirea neoliticului propriu-zis, anume unele manifestări timide de cultivare a plantelor şi începuturi de creştere a animalelor domestice. În această privinţă ştim încă destul de puţin. Este însă clar că evoluţia a fost deosebită şi inegală de la regiune la regiune.

Prin eforturile susţinute depuse de Vasile Boroneanţ în cercetarea culturii Schela Cladovei au fost lămurite unele probleme din zona Porţilor de Fier[6]. Începuturile culturii amintite sînt analizate în prezent de Florea Mogoşanu în aşezarea de pe Ostovul Corbului[7]. Rămîne deschisă problema sfîrşitului culturii Schela Cladovei şi aceea a contactelor cu comunităţile neolitice propriu-zise pătrunse dinspre sud.

Au fost lămurite, în parte, raporturile dintre complexul tardenoisian (cu analogii central-europene) de la Ciumeşti[8], cercetat de Al. Păunescu, cu cultura Ciumeşti, caracterizată prin asocierea ceramicii cu microlitele[9].

În schimb, pentru zonele din Moldova în cuprinsul cărora sînt documentate diferite complexe tardenoisiene[10], încă nu a putut fi stabilită legătura cu comunităţile care au trăit acolo mai tîrziu. După cum atrăgeam atenţia cu un alt prilej[11], considerăm că, după toate probabilităţile, cel puţin în nord-estul Moldovei, este posibil să existe aşezări aparţinînd aspectului de tip Soroca, ai cărui purtători se ocupau atît cu cultivarea plantelor aflată la începuturi modeste, cît şi cu creşterea pe scară redusă a unor animale domestice, în special a bovinelor, fără însă a cunoaşte ceramica[12]. În sprijinul ipotezei menţionate, amintim că de la Soroca pînă la graniţa noastră este o distanţă de numai vreo 60 de km, ceea ce nu putea constitui o piedică pentru comunităţile străvechi, cu un mod de trai semi-stabil. În funcţie de cele relatate considerăm că s-ar cuveni efectuate, de colegii noştri din nordul Moldovei şi de cei care fac săpături în acea zonă, cercetări de suprafaţă foarte atente mai ales în lungul terasei inferioare a Prutului şi apoi în lungul teraselor inferioare ale Jijiei şi Siretului. Prin astfel de cercetări credem că s-ar descoperi şi aşezări cu materiale de tip Soroca.

Pentru restul Moldovei ştim doar că, mai ales în sud-est, sînt documentate o serie de aşezări tardenoisiene de tip nord şi vest-pontic[13].

---

[6] V. Boroneanţ, PZ, 45, 1970, 2, p. 1–25; idem, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 5–39.

[7] Fl. Mogoşanu, *Săpăturile de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinţi, privind epoca mezolitică*, raport prezentat la a XI-a Sesiune anuală de rapoarte, 22 aprilie 1977, Bucureşti.

[8] Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321–333.

[9] Eugen Comşa, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 477–484.

[10] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 25.

[11] Eugen Comşa, SCIV, 22, 1971, 3, p. 379–380.

[12] V. I. Marchevici, *Neolit Moldavii (Pamiatniki Bugo-dnestrovskoi kulturi)*, autoreferat Moscova, 1968, p. 6–7.

[13] M. Brudiu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 361–375.

Despre soarta ulterioară a acestor comunităţi nu dispunem de datele necesare. Este posibil ca ele să fi intrat activ în procesul lent de neolitizare, ca şi comunităţile înrudite din preajma Nistrului mijlociu.

Este însă clar că în inventarul celor mai vechi comunităţi de tip Criş cunoscute în Moldova nu se constată nici un element de tradiţie tardenoisiană. Faptul poate fi explicat, fie prin dislocarea din regiune a comunităţilor tardenoisiene slab dezvoltate (cu trai de culegători şi vînători), fie prin asimilarea lor rapidă (datorită numărului redus).

Trebuie să mai reţinem un fapt important anume că în zona Bugului sudic, la începuturile neoliticului propriu-zis, s-a desfăşurat evoluţia comunităţilor culturii Bugo-nistriene, de-a lungul a două faze bine definite[14]. Primele contacte dintre comunităţile Bugo-nistriene şi cele ale culturii Criş din ţinuturile noastre s-au produs (dacă ţinem seama de unele materiale sau forme ceramice de tip Criş descoperite în aşezări Bugo-nistriene) în timpul celei de-a doua faze a culturii Bugo-nistriene[15]. Cu alte cuvinte, asta înseamnă că din documentarea noastră, pentru toată Moldova, ne lipsesc datele despre locuitorii acestei provincii pentru perioada corespunzătoare în timp cel puţin primei faze a culturii Bugo-nistriene. La noi poate fi vorba de o cu totul altă cultură sau de perpetuarea dăinuirii comunităţilor tardenoisiene pînă la pătrunderea celor purtătoare ale culturii Criş.

Dacă ne referim la teritoriul Dobrogei, se cuvine mai întîi să admitem că şi acolo au vieţuit comunităţi tardenoisiene de tip nord şi vest-pontic. Un indiciu în acest sens îl constituie complexul modest reprezentat prin cîteva microlite, inclusiv printr-un trapez, pe care le-am descoperit pe plaja lacului Jijila, lîngă Garvăn (jud. Tulcea)[16]. Un alt argument îl reprezintă seria descoperirilor tardenoisiene de la nord de Delta Dunării[17] şi din nord-estul Bulgariei[18]. Ţinînd seama de faptul că de regulă cuceririle culturale s-au răspîndit mai repede de-a lungul litoralului, decît spre interior, credem că se poate postula existenţa în Dobrogea a unor comunităţi tardenoisiene avansate, intrate în procesul de neolitizare. În privinţa neoliticului dobrogean trebuie să recunoaştem, cu tot regretul, că pînă în prezent ne lipsesc datele despre neoliticul timpuriu. Sîntem în măsură să facem o astfel de afirmaţie, deoarece se ştie că neoliticul cunoscut pînă acum în Dobrogea începe cu faza cea mai veche — recunoscută şi dovedită ca atare — a culturii Hamangia, care datează din neoliticul mijlociu. Din cele expuse rezultă sarcina ce o avem, arheologii, de a căuta, în condiţiile specifice reliefului dobrogean, mai ales în lungul văilor şi în peşteri, urmele aşezărilor comunităţilor neolitice timpurii din zonă.

Cercetările au fost mai intense în Muntenia, deşi şi aici sînt de presupus unele lipsuri din documentarea noastră.

---

[14] V. N. Danilenko, *Neolit Ucraini, Glavi drevnei istorii iugo-vostocinoi Evropi*, Kiev, 1969, p. 217.

[15] Idem, *op. cit.*, p. 217.

[16] Eugen Comşa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 750.

[17] N. A. Chetraru, *Pamiatniki epoh paleolita i mezolita*, Chişinău, 1973.

[18] Ara Margos, *Ciudnata kamenna gora*, Varna, 1960, p. 25.

Pe o mare parte din întinderea acestei zone sînt răspîndite aşezările culturii Dudeşti din diferitele ei faze[19]. Cea mai veche din ele este reprezentată pînă acum în Muntenia, numai în zona judeţului Ilfov. În rest putem presupune că astfel de comunităţi au trăit şi în ţinuturile din Cîmpia Română pînă în vestul Olteniei (unde sînt documentate în aşezările de la Verbicioara[20] şi Cleanov[21]). Faptul că uneltele de silex din prima fază (Malu Roşu) a culturii Dudeşti sînt microlite, unele cu forme geometrice (inclusiv trapeze), demonstrează că în sudul Munteniei a existat un substrat mai vechi tardenoisian, inclus în componenţa culturii Dudeşti.

În părţile nordice şi vestice ale Munteniei sînt cunoscute cîteva aşezări modeste de tip Criş[22]. Despre ele încă nu sîntem în măsură să precizăm — faptul ar merita să fie analizat — dacă au ajuns în acele ţinuturi nordice dinspre sudul Moldovei sau din sud-estul Transilvaniei. După toate probabilităţile cele din vestul provinciei, deşi încă nu au fost studiate amănunţit, ar putea fi, teoretic, legate de complexele de tip Starčevo din Oltenia. Ţinînd seama de caracterele specifice ale ceramicii, din aşezările Criş din nordul Munteniei se consideră că ele datează de la sfîrşitul evoluţiei culturii[23]. Sîntem de părere că aşezările cele mai vechi de tip Dudeşti au fost paralele în timp cu acelea de tip Criş amintite. După cum se ştie, începuturile culturii Dudeşti se plasează la sfîrşitul neoliticului timpuriu. Prin corelarea datelor expuse se ajunge la concluzia că din documentarea noastră, pentru teritoriul Munteniei, lipsesc o serie de verigi importante corespunzătoare unei mari părţi din neoliticul timpuriu. Lacuna documentară poate fi explicată, probabil, în parte, prin admiterea vieţuirii mai îndelungate, în cîmpie, a unor comunităţi tardenoisiene răzleţe şi prin pătrunderea, dinspre sud, a unor comunităţi neolitice propriu zise. Ar fi vorba deci de încă o zonă de neolitizare. Poate un indiciu în acest sens îl constituie descoperirea, cu decenii în urmă, de către Dinu V. Rosetti, a unei aşezări neolitice timpurii la Butimanu, în cuprinsul căreia s-a găsit ceramică cu pleavă în pastă, inclusiv fragmente ceramice cu decor pictat[24].

Cercetările din ultimii ani efectuate de Marin Nica şi Doina Galbenu în Oltenia, în domeniul neoliticului timpuriu, au dus la descoperiri de o importanţă deosebită. În comparaţie cu perioada dinainte, cînd, în Oltenia, erau cunoscute numai cîteva complexe de tip Starčevo şi altele, tot atît de puţine, de tip Dudeşti, documentarea s-a îmbogăţit mult. Complexul de aşezări de la Cîrcea[25] obligă să se schimbe multe păreri, în principal prin plasarea începuturilor neoliticului din zonă cu multe secole mai devreme şi astfel contribuie la includerea timpurie a culturilor reprezentate acolo în marele complex cultural neolitic vechi

---

19 Eugen Comşa, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249.

20 D. Berciu, C.S.Nicolăescu-Plopşor, Eug. Comşa, Corneliu N. Mateescu, Seb. Morintz şi C. Preda, SCIV, 3, 1952, p. 149.

21 C.S.Nicolăescu-Plopşor, SCIV, 3, 1952, p. 142—147.

22 Victor Teodorescu, SCIV, 14, 1963, 2, p. 251—268.

23 *Ibidem*, p. 251—268.

24 Informaţii verbale de la Dinu V. Rosetti, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

25 Marin Nica, SCIV, 27, 1976, 4, p. 435—461.

cu ceramică pictată din sud-estul Europei. Aceasta înseamnă că neolitizarea ținuturilor oltene s-a produs nu la sfîrșitul culturii Starčevo, cum se credea pînă de curînd, ci în perioada corspunzătoare culturii Protosesklo, deci cu mult înainte[26]. Pentru moment rămîne deschisă problema dacă acest „centru" a acționat încă de la început asupra regiunilor vecine sau de-abia mai tîrziu, la sfîrșitul culturii Starčevo. În cercetările și lucrările sale Doina Galbenu include întreaga evoluție cunoscută a neoliticului timpuriu (inclusiv aspectul cel mai vechi de la Cîrcea) din Oltenia, în cultura Starčevo, pe care o împarte în cinci faze[27]. Se pune însă întrebarea — care va putea fi lămurită de-abia după publicarea amănunțită a materialelor avute în vedere — dacă toate aceste aspecte pot fi legate de o singură cultură. Sîntem însă înclinați să credem — avînd în vedere situația din sudul grecesc, unde succesiunea culturilor este mai clară—că din „secvența" de la Cîrcea pot să lipsească unele verigi. Socotim că este necesară precizarea cît mai exactă a stratigrafiei și mai ales a conținutului fiecărei culturi de la Cîrcea. De asemenea se cuvin studiate mai amănunțit raporturile dintre acestea și cultura Dudești, reprezentată prin mai multe așezări în sudul Olteniei[28]. Ar fi utile și unele cercetări de suprafață de-a lungul Jiului și Desnățuiului pentru găsirea și a altor obiective similare celor de la Cîrcea, pentru a se urmări căile de răspîndire dinspre sud pînă în zona Craiovei și mai departe pe întinsul Olteniei și poate în vestul Munteniei și sudul Transilvaniei.

Studierea evoluției comunităților culturii Starčevo a progresat și în Banat. Urmează însă să fie lămurită problema cînd și cum s-au produs contactele dintre comunitățile de la sfîrșitul culturii Schela Cladovei și cele Starčevo. Observațiile în această privință făcute la Pescari sînt, pe bună dreptate, contestate, deoarece materialele de tip Starčevo găsite acolo datează dintr-o fază tîrzie a culturii[29]. Indicii interesante sînt însă oferite de descoperirile recente de la Schela Cladovei[30] și de la Ostrovul Corbului[31]. Scheletele umane scoase la iveală dovedesc o moarte violentă provocată — conform părerii descoperitorilor — de luptele dintre comunitățile celor două culturi. Lipsa aproape totală a inventarului (s-au găsit doar două vîrfuri de săgeți de os)[32] în morminte nu permite atribuirea lor unei culturi. La concluzii importante s-ar putea ajunge pe baza studierii antropologice a scheletelor cu datare certă aparținînd celor două culturi.

Materialele de tip Starčevo adunate din cele trei niveluri de la Cuina Turcului, studiate de Al. Păunescu, vor permite cunoașterea în amănunt a elementelor specifice ceramicii acestei culturi[33]. Sînt de semnalat și lucrările lui Gh. Lazarovici despre diferite așezări Starčevo[34].

---

[26] *Ibidem*, p. 458—460.
[27] Doina Galbenu, *Neoliticul din sud-vestul Olteniei*, autoreferat, București, 1977.
[28] Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249.
[29] Săpături efectuate de V. Boroneanț.
[30] Dardu Nicolăescu-Plopșor, An Roum Anthrop, 13, 1976, p. 3—5.
[31] Florea Mogoșanu, *op. cit.*
[32] Dardu Nicolăescu Plopșor, *op. cit.*, p. 3—5.
[33] Al. Păunescu, Materiale, 11, manuscris.
[34] Gh. Lazarovici, ActaMN, 6, 1969, p. 3—26.

Aici ar fi de făcut două observaţii. Desigur că nu este posibil ca în cuprinsul aceleiaşi aşezări neolitice (de exemplu la Gornea) să vieţuiască în locuinţe deosebite, alături, purtătorii a două culturi diferite, fără a se amesteca[35]. De asemenea este de dorit să se acorde o atenţie mai mare oaselor de animale, care, prelucrate de specialişti, permit concluzii istorice importante.

În prezent sîntem puşi în faţa unei situaţii noi în urma descoperirilor deosebit de importante făcute de N. Vlassa la Gura Baciului[36]. Pînă de curînd, conform părerii tradiţionale, aproximativ în preajma Dunării bănăţene s-a desfăşurat evoluţia comunităţilor culturii Starčevo, din care la sfîrşitul ei s-a desprins un grup de comunităţi răspîndite treptat spre nord în Crişana şi Transilvania, unde s-a format cultura Criş, cu evoluţie îndelungată şi complicată, ea constituind, pentru cea mai mare parte din întinderea ţării noastre, cel mai vechi neolitic. Recentele descoperiri ale lui N. Vlassa, din zona Clujului, scot în evidenţă faptul că într-o perioadă îndepărtată a neoliticului timpuriu au existat legături genetice strînse, apreciabile, între populaţia din regiunile noastre şi aceea a Greciei continentale, cultura din cele două zone aflîndu-se la un nivel ridicat. În stadiul actual al cercetărilor se ridică noi probleme importante referitoare la cultura Criş. Situaţia complicată de azi necesită periodizarea amănunţită a culturii pentru meleagurile Transilvaniei, eventual precizarea variantelor regionale, a dinamicii acestor comunităţi şi căile de răspîndire spre Crişana şi mai ales spre est către Ţara Bîrsei, unde se cuvine să subliniem că la Leţ s-a scos la lumină o serie de cioburi cu decor pictat cu alb[37], ca şi la Gura Baciului, iar în aşezarea de la Hărman s-a găsit un ciob pictat cu buline albe[38]. Aceste materiale par să indice răspîndirea timpurie a culturii Criş în regiune[39].

O problemă încă nerezolvată este aceea a căilor şi etapelor de pătrundere a comunităţilor Criş în Moldova. Au trecut ele Carpaţii numai prin trecătorile din sud, către valea Trotuşului şi a Bistriţei, sau a existat şi o cale nordică, dinspre valea Someşului înspre nordul Moldovei, cum par să ateste numeroasele aşezări Criş din zona Sucevei, descoperite şi cercetate de N. Ursulescu. Descoperirile recente de la Trestiana făcute de Eug. Popuşoi, confirmă cu certitudine existenţa căii sudice (dinspre sud-estul Transilvaniei)[40].

Studierea aşezărilor culturii Criş de pe întinsul Moldovei progresează într-un ritm destul de rapid datorită cercetărilor recente. În ultima vreme au fost depistate numeroase aşezări Criş şi nădăjduim că în curînd vom dispune de o periodizare mai amănunţită a acestei culturi. Celor două faze propuse de noi[41] urmînd să fie adăugate probabil şi altele.

---

[35] Idem, Acta MN, 7, 1970, p. 475.

[36] N. Vlassa, PZ, 47, 1972, 3, p. 174–197.

[37] Eugenia Zaharia, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 5–51.

[38] Eugen Comşa, Aluta, 1970, p. 35–42.

[39] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 5–51.

[40] Eugenia Popuşoi, *Cultura Criş în lumina cercetărilor de la Trestiana*, comunicare prezentată la Colocviul V „Problemele paleoliticului, mezoliticului şi neo-eneoliticului României", 2 decembrie 1976, Bucureşti.

[41] Eugen Comşa, *op. cit.*, Aluta, 1970, p. 35–42.

Ar trebui analizate cu grijă şi probleme privind răspîndirea spre est de Prut a acestor comunităţi şi mai ales contactele cu cultura Bugo-nistriană, ca şi acelea cu alte populaţii sudice. În privinţa elementelor secifice pe faze, au fost studiate acelea ale materialelor din aşezarea de la Glăvăneştii Vechi, din faza mai veche, din jumătatea de nord a Moldovei[42].

Studierea culturii ceramicii liniare din Moldova a fost îmbogăţită prin cercetarea de către Silvia Marinescu-Bîlcu a aşezării tîrzii de la Tîrpeşti[43], ceea ce a dus la completarea unui gol, postulat dealtfel mai demult[44], din documentarea noastră. Prin elementele specifice ale materialelor din acest complex s-au putut face unele paralelizări cu aspectele din sud-estul ţării noastre şi se pot defini contacte cu acelea din vestul Ucrainei şi din sudul Poloniei, pentru a se preciza cronologia relativă cu alte complexe şi culturi din acele ţinuturi.

Despre răspîndirea comunităţilor cu ceramică liniară pînă înspre Transilvania centrală ştim totuşi încă destul de puţin[45]. Cert este că ele datează dintr-o fază tîrzie a culturii şi în acest caz este posibil ca acolo să fi ajuns în contacte mai strînse cu comunităţile Turdaş timpurii şi cu cele de tip Ciumeşti relativ tîrzii[46]. Remarcăm că publicarea lotului de materiale ale ceramicii liniare de la Hărman de către Al. Alexandrescu a permis cunoaşterea doar a unui obiectiv mai apropiat din punct de vedere tipologic, de complexele tîrzii din Moldova[47].

Socotim că este cazul să atragem atenţia şi aici că pe teritoriul României nu există nici o legătură genetică între cultura ceramicii liniare şi cultura Ciumeşti.

Revenind la cultura ceramicii liniare, reamintim colegilor care efectuează săpături în astfel de aşezări că ar fi de dorit să studieze cu deosebită grijă problema — după părerea noastră, încă nerezolvată la noi — a tipului de locuinţă a purtătorilor culturii amintite. Considerăm că şi pe teritoriul României trebuie să existe în astfel de aşezări urme de locuinţe de suprafaţă, reprezentate în săpături prin cîteva şiruri de găuri de pari, eventuale vetre şi lipitură arsă în cantitate redusă. Gropile mari descoperite pînă acum nu sînt gropi de bordeie, după cum s-a crezut ci sînt gropi gospodăreşti din care s-a scos lut.

Pentru această perioadă ar fi interesant de ştiut cum, unde şi dacă s-au produs şi la noi contacte între comunităţile culturii ceramicii liniare şi cele tîrzii ale culturii Bugo-nistriene, menţionînd că diferite aşezări ale acesteia din urmă se cunosc de-a lungul malului stîng al Prutului, din nord din dreptul Darabanilor, şi pînă aproape de vărsarea în Dunăre[48].

---

[42] Idem, *Aşezarea Criş de la Glăvăneştii Vechi*, în manuscris.
[43] Silvia Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1971, 1, p. 4—36.
[44] Eugen Comşa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 240.
[45] Idem, Alba Regia, 12, 1972, p. 173—178.
[46] *Ibidem*, p. 173—178. Prezenţa unor cioburi liniare în complexe Turdaş a fost semnalată de Roska Marton, D. Berciu şi N. Vlassa. Aici ne referim la contacte mai strînse de genul celor care au dus la formarea culturii Precucuteni.
[47] Al. D. Alexandrescu, Cumidava, 5, 1971, p. 11—23.
[48] V. I. Marchevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chişinău, 1973, p. 11 (harta).

Cu ani în urmă s-au publicat datele despre răspîndirea comunităţilor culturii ceramicii liniare înspre Muntenia de nord-est[49]. Săpăturile recente de la Sudiţi ale lui Victor Teodorescu au dus la observaţii stratigrafice clare[50]. Stratul conţinînd materialele specifice culturii ceramicii liniare (cu puternice influenţe Dudeşti) este suprapus de un altul cu materiale specifice unei etape evoluate a fazei Bolintineanu. Din păcate, după părerea noastră, acolo nu s-a găsit încă nici un indiciu care să ne permită să afirmăm că aspectul Sudiţi reprezintă un element de care să se lege genetic faza Bolintineanu, respectiv începutul culturii Boian. Ar fi totuşi interesant de urmărit răspîndirea acestor comunităţi ale ceramicii liniare înspre zona Ploieşti şi mai departe spre sud-vest. Contactele dintre ele şi comunităţile culturii Dudeşti au fost scoase în evidenţă prin descoperirea unor complexe închise cuprinzînd materiale numeroase şi specifice de tip Dudeşti, din faza mijlocie, cu altele cîteva specifice ale culturii ceramicii liniare[51]. Astfel de complexe au fost cercetate la Dudeşti şi la Cernica. În acest din urmă complex s-au găsit într-o groapă cioburi din faza Cernica a culturii Dudeşti, împreună cu cîteva cioburi liniare[52]. Nu trebuie uitate nici cele două cioburi liniare de la Vădastra[53], care par să indice pătrunderea unor comunităţi prin nordul Munteniei şi mai departe spre vest de zona Ploieşti.

Este demn de semnalat că din această perioadă lipsesc, pînă acum, orice fel de descoperiri neolitice timpurii de pe întinsul Bărăganului. Zona este prea fertilă şi sigur că a fost populată şi în acea vreme. Ar trebui făcute cercetări de suprafaţă[54] mai intense de-a lungul malului stîng al Dunării şi afluenţilor săi, mai ales a luncilor, unde pe ridicături scunde ar trebui să se găsească complexe vechi începînd probabil cu cultura Criş şi continuînd cu cele de tip Dudeşti şi cu ceramică liniară.

La sfîrşitul perioadei de vieţuire a comunităţilor culturii ceramicii liniare din Moldova, în sudul provinciei s-au stabilit (sigur în sud-est, de ex. la Suceveni[55]; după părerea noastră şi în sud-vest) comunităţi aparţinînd etapei evoluate a fazei Giuleşti. Pe teritoriul Moldovei a urmat cultura Precucuteni. Prin cercetările de la Izvoare făcute de Radu Vulpe[56], de la Traian-Dealul Viei efectuate de Hortensia Dumitrescu[57]

---

[49] Victor Teodorescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 223—232.

[50] Victor Teodorescu şi V. Drîmboceanu, *Probleme ale culturii ceramicii liniare în nord-estul Munteniei (Pe baza cercetărilor arheologice de la Sudiţi—Buzău)*, comunicare prezentată la Colocviul V, 3 decembrie 1976, Bucureşti.

[51] Eugen Comşa, SCIV, 20, 1969, 4, p. 567—573.

[52] Săpături Eugen Comşa, 1974.

[53] Corneliu N. Mateescu, Materiale, 7, 1961, p. 58 şi p. 59, fig. 1/2.

[54] De exemplu: prin cercetările noastre, la Orezu (jud. Ialomiţa), pe marginea terasei, în zona de dune, am adunat mai multe microlite şi cîteva cioburi din pastă cu pleavă (cult. Dudeşti ?).

[55] Informaţia de la Ion T. Dragomir, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[56] Radu Vulpe, *Izvoare, săpături din 1936—1948*, Bucureşti, 1957.

[57] H. Dumitrescu, C. Matasă, SCIV, 5, 1954. 1—2, p. 55—63; H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 474—478; idem, Materiale, 5, 1959, p. 197—199; H. Dumitrescu şi Vladimir Dumitrescu, Materiale, 8, 1962, p. 245—249; H. Dumitrescu şi Vladimir Dumitrescu, Materiale, 9, 1970, p. 46—57.

şi Vladimir Dumitrescu[58], ca şi prin acelea de la Tîrpeşti executate de Silvia Marinescu-Bîlcu[59], s-a ajuns la cunoaşterea mai amănunţită a procesului de formare a culturii şi a contribuţiei aduse de comunităţile de la sfîrşitul fazei Giuleşti, de acelea ale culturii ceramicii liniare tîrzii (de tip Tîrpeşti) şi ale culturii Hamangia, la formarea fazei Precucuteni I [60]. Astăzi, datorită monografiei despre cultura Precucuteni, realizată de Silvia Marinescu-Bîlcu, cunoaştem evoluţia şi elementele specifice ale fazelor culturii Precucuteni[61]. Rămîn totuşi unele probleme, care urmează să fie studiate în viitor. Am aminti evoluţia inegală pe vastul teritoriu (de la noi şi din est) de răspîndire, cînd în unele zone progresul a fost mai rapid, ajungîndu-se la paralelismul în timp dintre diverse etape. De asemenea, ar fi necesară studierea raporturilor dintre zona Precucuteni şi zona Tripolie spre est, ca şi cu zona Turdaş (sigur mai intense în cursul fazei Precucuteni II)[62] spre vest. În ultima vreme sînt tot mai mult scoase în evidenţă contactele strînse între comunităţile fazei Precucuteni III şi acelea ale fazei de tranziţie la cultura Gumelniţa din Muntenia[63] şi cu acelea de tip Hamangia din Dobrogea[64].

Întrucît pe teritoriile locuite de purtătorii culturii Precucuteni s-a produs evoluţia directă şi firească a culturii Cucuteni se cuvine să vorbim — după cum dealtfel s-a mai vorbit — despre complexul cultural Precucuteni-Cucuteni, pentru a se sublinia legătura genetică între ele, respectiv continuitatea din punct de vedere antropologic şi cultural. Despre zona de formare şi de condiţiile de trecere la cultura Cucuteni s-au ocupat mai mulţi specialişti[65]. Ţinem să subliniem că această cultură s-a format pe teritoriul ţării noastre (în zona de sud-vest a Moldovei şi în sud-estul Transilvaniei) pe baza evoluţiei locale şi constituie una din culturile neolitice evoluate atît din punct de vedere cultural, cît şi din acela al organizării social-economice. Nu putem trece cu vederea faptul că dacă s-ar fi continuat evoluţia firească a comunităţilor culturii Cucuteni, în acelaşi ritm, într-un răstimp nu prea îndelungat ele ar fi ajuns la forme superioare de organizare socială.

În aria Cucuteni din Moldova cîteva aşezări au fost săpate în întregime (Hăbăşeşti, Truşeşti, Tîrpeşti, în mare parte Traian şi altele cîteva), ceea ce permite interpretări istorice deosebit de utile cu privire la organizarea social-economică, ca şi altele de ordin demografic. Pentru exemplificare: aşezarea de la Truşeşti era alcătuită din aproape 100 de locuinţe[66], prin urmare, avea circa 500 de locuitori, un număr foarte

[58] Vladimir Dumitrescu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 45—52.
[59] S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 395—418.
[60] H. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 53—69.
[61] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974.
[62] *Ibidem*, p. 133.
[63] P. Roman, SCIV, 13, 1962, 2, p. 259—269; idem, SCIV, 14, 1963, 1, p. 33—50; S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 27, 1976, 3, p. 347—353.
[64] Idem, Pontica, 5, 1972, p. 29—36.
[65] Radu Vulpe, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 53—93; Vladimir Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 51—74; idem, SCIV, 14, 1963, 2, p. 285—305; Anton Niţu, St Com Sf. Gheorghe 1973, p. 57—124; S. Marinescu-Bîlcu, *În ce zonă şi cum s-a putut face trecerea de la ultima fază a culturii Precucuteni la prima fază a culturii Cucuteni*, comunicare prezentată la Colocviul V, 3 decembrie 1976, Bucureşti.
[66] M. Petrescu-Dîmboviţa, ASU Iaşi, secţ. II, 3, 1957, 1—2, p. 1—22.

mare pentru acea vreme, care punea probleme de organizare a muncii (din diferite domenii), de aprovizionare (hrană, materii prime pentru realizarea uneltelor). La Truşeşti locuinţele au fost construite fără a se respecta o anumită „sistematizare". În schimb, în aşezarea de la Tîrpeşti, apropiată în timp, ele erau construite în cerc[67]. Astfel de deosebiri nu sînt întîmplătoare, ele se cuvin explicate. Ar fi de dorit să se studieze mai amănunţit şi tipurile de locuinţe din aşezările culturii şi mai ales elementele constructive specifice din interiorul locuinţelor. Numai în felul acesta se va putea trece mai ferm de la o etapă, în care accentul s-a pus în principal pe clasificarea şi caracteristicile ceramicii[68], la o altă etapă superioară în care se cuvin studiate cu mai multă grijă decît pînă acum şi tipurile de aşezare, caracteristicile şanţurilor de apărare (inclusiv problema palisadelor), ale tipurilor de locuinţe, ale materiilor prime, ale diferitelor categorii de unelte, ale schimburilor. În problema deosebit de importantă a prelucrării aramei, se dovedeşte că un rol de seamă l-au avut la început centrele sudice (din aria culturii Gumelniţa), iar mai apoi cele din estul Transilvaniei. Remarcăm că arama a fost prelucrată şi în unele aşezări din Moldova. După părerea noastră mormintele şi poate necropolele cucuteniene încă nu au fost căutate cu destulă insistenţă.

Reamintim şi cu acest prilej că ar fi util un studiu amănunţit referitor la formarea diferitelor faze şi etape cucuteniene, ca şi corelarea în timp a variantelor regionale, despre care, în prezent, se poate spune că în domeniul ceramicii se cuvin a fi legate nu atît de diferenţierile de ordin tribal, ci, în principal, de activitatea unor centre de olărie (bazate pe inventarea în sud-vestul Moldovei a cuptorului de olărie, evoluat, alcătuit din două încăperi). Acele centre, prin răspîndirea anumitor categorii de vase cu decor pictat, în zonele învecinate[69], au imprimat un caracter specific, ceea ce înseamnă că este posibil ca unele din etapele culturii, considerate ca fiind succesive, să fi fost în realitate paralele, cel puţin în parte, în timp.

Din numeroasele probleme care se mai pot pune în legătură cu cultura Cucuteni amintim necesitatea aprofundării în continuare a aceleia referitoare la raporturile cu diferitele grupuri de populaţie pătrunse dinspre stepele nord-pontice şi dinspre nord-est. Dealtfel, repetatele atacuri ale acestor populaţii au avut drept urmare dislocarea din anumite zone, periferice, a comunităţilor Cucuteni sau asimilarea lor în altele. Treptat, după diferite transformări, cultura materială Cucuteni-Tripolie a încetat să mai existe. Resturile populaţiei ei începînd să folosească alte tipuri de materiale.

Ar fi de dorit, ca pe lîngă monografiile de amănunt publicate pînă acum să se realizeze o monografie de ansamblu a culturii Cucuteni de pe teritoriul ţării noastre.

---

[67] S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396, fig. 1.

[68] Excepţie fac complexele de la Hăbăşeşti şi Truşeşti.

[69] Eugen Comşa, SCIV, 27, 1976, 1, p. 23—33.

Despre diferitele descoperiri de tip Hamangia, D. Berciu a publicat o serie de rapoarte[70] şi un volum monografic[71], totuşi periodizarea culturii încă nu este lămurită şi demonstrată. Ar fi de dorit să se publice amănunţit toate elementele (tip de aşezare, de locuinţă, rituri funerare) şi materialele specifice pentru fiecare din cele cinci faze despre care se vorbeşte în unele lucrări[72].

Despre originea culturii s-a discutat destul de mult, dar problema a rămas deschisă. Este această cultură de origine sudică? Comunităţile ei au ajuns gata formate în Dobrogea, deplasîndu-se treptat spre nord de-a lungul litoralului Mării Negre? Dacă a fost aşa, dece în estul Bulgariei, încă nu s-au descoperit aşezările lor, ci numai un singur vas izolat. Dealtfel, în stadiul actual al cercetărilor, cultura Hamangia nu poate fi „intercalată" în succesiunea *continuă* a culturilor neolitice din estul Bulgariei.

Prin cercetări de suprafaţă, urmate de săpături, ar fi bine să se delimiteze, cît mai clar (mai ales în zonele de nord ale Dobrogei, dar şi în cele de sud) aria de răspîndire a culturii. Ar fi interesant să se aprofundeze raporturile comunităţilor culturii Hamangia şi acelea de la nord şi est de Delta Dunării, unde (după cum afirmă D. Berciu[73] şi V. N. Danilenko[74]) se simt cel puţin unele influenţe Hamangia.

Contactele între comunităţile culturii Hamangia şi acelea ale culturii Boian sînt cunoscute încă din timpul fazei Bolintineanu[75] şi s-au menţinut pînă la sfîrşitul evoluţiei culturii Hamangia.

Ar merita studiată în continuare situaţia aşezării „cap de pod" de la sfîrşitul fazei Giuleşti, de pe pămîntul dobrogean, de la Hîrşova[76], aflată în plin mediu locuit de purtătorii culturii Hamangia, pentru a se cunoaşte unele aspecte (de amănunt) ale raporturilor felurite dintre cele două culturi. Dealtfel, nu este exclusă existenţa pe malul stîng al Dunării, a unor mici aşezări Hamangia, în zona de la nord şi sud de Vadu Oii.

Urmează să fie lămurite raporturile culturii Hamangia cu culturile sudice contemporane, cum este de exemplu cultura Sava.

Menţionăm că ştim destul de puţin şi despre tipurile de locuinţe folosite de purtătorii culturii Hamangia. S-a vorbit despre gropi de bordeie încăpătoare şi locuinţe de suprafaţă modeste[77], dar, la Techirghiol, am descoperit aruncate într-o groapă, probabil ritual, numeroase bucăţi mari de lipitură arsă, provenite dintr-o locuinţă de suprafaţă, probabil cu podea platformă, asemănătoare cu acelea din Muntenia şi Moldova.

---

[70] De ex.: D. Berciu şi Seb. Morintz, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 123—129; D. Berciu, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 97—100; idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 541—542. D. Berciu, şi Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 83—91; aceiaşi, Materiale, 5, 1959, p. 99—106.

[71] D. Berciu, *Cultura Hamangia. Noi contribuţii*, I, Bucureşti, 1966.

[72] *Ibidem*, p. 34—42.

[73] D. Berciu, NEH, 1, p. 45; idem, *Cultura Hamangia* . . . , 1966, p. 15.

[74] V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 213.

[75] În aşezarea de tip Hamangia (din faza Goloviţa) de la Coslogeni Seb. Morintz a descoperit materiale cu totul similare celor de tip Bolintineanu.

[76] Doina Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—304.

[77] D. Berciu, *Cultura Hamangia* . . . , 1966, p. 138—158.

Ar fi interesant de săpat o aşezare în întregime, pentru a i se cunoaşte modul de organizare (planul general).

În Dobrogea, purtătorii culturii Hamangia au folosit arama, sigur de la sfîrşitul acestei culturi şi, foarte probabil, şi mai înainte, în cursul unei faze mijlocii[78]. Se pune însă problema dacă este vorba de aramă dobrogeană sau de metal originar din regiunile sudice.

Despre evoluţia culturii Boian şi despre dinamica populaţiei din diferitele ei faze şi etape s-a vorbit destul de mult în ultimele trei decenii. A fost publicată prima parte a monografiei despre cultura amintită[79]. Cu toate acestea mai sînt încă destule probleme de lămurit. În privinţa originii este clară contribuţia principală a culturii Dudeşti, dintr-o fază mijlocie şi chiar paralelismul de timp pe teritorii deosebite) dintre o etapă timpurie a culturii Boian şi o fază tîrzie Dudeşti. Nu tot atît de bine este demonstrată contribuţia culturii ceramicii liniare. Ne referim la o singură categorie ceramică, specifică fazei Bolintineanu, care, ipotetic, a fost explicată prin influenţa puternică în acest sens (numai în privinţa decorului) a culturii ceramicii liniare.

Se pune întrebarea dacă aşezările fazei Bolintineanu au avut sau nu şanţuri de îngrădire sau chiar de apărare, de tipul celui din sud-estul Olteniei, din jurul aşezării de la Vădastra (din faza Vădastra I)[80]. Credem că poate fi postulată prezenţa unor astfel de şanţuri. Un indiciu important îl constituie descoperirea de la Piscul Coconi făcută de N. Conovici[81].

Nu putem trece cu vederea nici faptul că încă nu ştim exact cum erau locuinţele din faza Bolintineanu. Au fost cercetate, în cîteva aşezări, gropi de mari dimensiuni considerate, în general, ca fiind gropi de bordeie[82], dar în ele nu s-au găsit vetre sau alte amenajări similare. Este posibil ca, în realitate, locuinţele să fi fost de suprafaţă, aşa cum sînt cele din aşezările Dudeşti sau eventual de tipul celor din ţinuturile locuite de purtătorii culturii ceramicii liniare, caracterizate prin şiruri de pari.

În legătură cu faza următoare, Giuleşti, a culturii Boian, se ridică problema cauzelor care au dus la deplasarea unor astfel de comunităţi din aria lor de origine către sud-estul Transilvaniei şi în etapa tîrzie în sud-vestul Moldovei, unde vor juca un rol important în formarea culturii Precucuteni. Descoperirea de către Ion Dragomir a unor urme de aşezare de tip Giuleşti la Suceveni, pe malul Prutului[83], pune problema unor contacte cu triburile din ţinuturile de la nord de Delta Dunării, aparţinînd culturii Bugo-nistriene. Ar fi de amintit, în acest sens, descoperirea pînă acum cu totul izolată, din cadrul aşezării de la începutul fazei Giuleşti, de la Bogata, jud. Ialomiţa, în complex închis, a două cioburi aparţinînd sigur unei faze tîrzii a culturii Bugo-nistriene.

Este important de subliniat şi aici că în perioada de sfîrşit a fazei Giuleşti se plasează (pentru regiunile din sud-estul ţării) încheierea pro-

---

78 *Ibidem*, p. 81; D. Berciu şi Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 87.
79 Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974.
80 Corneliu N. Mateescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 29—37.
81 Informaţia de la N. Conovici, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
82 De exemplu; cele de la Căţelu cercetate de M. Petrescu-Dîmboviţa.
83 Săpături Ion T. Dragomr.

cesului de trecere treptată de la traiul semistabil la viaţa sedentară propriu zisă, datorat unor profunde modificări în activitatea economică, anume la trecerea de la cultura primitivă a plantelor, prin folosirea, în principal, a săpăligii, la agricultura incipientă cu un plug primitiv (aratru) cu folosirea tracţiunii animale (a bovinelor). După cum se ştie, problema folosirii la tracţiune a bovinelor a fost pusă şi rezolvată de Corneliu N. Mateescu în colaborare cu prof. V. Gheţie[84].

După părerea noastră, schimbările din domeniul cultivării plantelor au avut o importanţă deosebită în istoria comunităţilor neolitice de la noi, ele constituind un moment de cotitură (de care ar trebui să se ţină seama în periodizarea istoriei ţării noastre) între cele două mari părţi ale epocii neolitice[85]. Schimbările amintite au avut consecinţe importante în modificarea tipului de aşezare (de la aşezări simple de terasă joasă, eventual cu şanţ de îngrădire, se trece la aşezări de durată, pe locuri mai înalte, întărite cu şanţuri de apărare) şi de locuinţă (de la bordeie se trece la locuinţe de suprafaţă mai spaţioase); domeniul celorlalte ocupaţii, ca şi în privinţa tipurilor de unelte. În aceeaşi vreme au început să apară şi să se răspîndească treptat obiectele, la început mărunte, de aramă. Trecerea la viaţa sedentară, cu toate elementele ei, s-a transmis treptat şi spre celelalte ţinuturi ale ţării noastre, ceea ce presupune o evoluţie inegală a populaţiei din diferitele zone şi perioade din epoca neolitică.

Spre deosebire de faza Giuleşti, cu răspîndirea maximă spre nord şi nord-est, comunităţile fazei Vidra au trăit pe un teritoriu cu o întindere mai mică, numai aproximativ în jumătatea de sud a Munteniei[86]. În schimb, ele s-au întins la sud de Dunăre pînă la Balcani şi în oarecare măsură înspre ţărmul Mării Negre (în zonele de nord-est ale Bulgariei). Din această vreme se cunosc în continuare locuinţe de suprafaţă cu platformă şi aşezări întărite cu şanţuri de apărare, fapt demonstrat cu circa două decenii în urmă prin săpăturile de la Spanţov, de către Sebastian Morintz[87]. În ultimii ani, precum se ştie, un astfel de şanţ a fost descoperit şi la Glina[88]. Rămîne de cercetat dacă acest şanţ servea numai la întreruperea legăturii cu restul terasei sau înconjura întreaga aşezare. Locuinţele, în general, sînt de dimensiuni reduse, cu cîte o singură încăpere, prevăzută cu o vatră. Considerăm că este posibil să existe şi locuinţe cu platformă. Ar trebui studiate mai amănunţit elementele constructive specifice locuinţelor (eventuale cuptoare şi alte amenajări interioare). Remarcăm că în ceramică s-a produs o simplificare tehnică în executarea decorului excizat, alcătuit din dungi înguste realizate prin două tăieturi (una verticală, alta oblică).

---

84 Vasile Gheţie şi Corneliu N. Mateescu, Zephyrus, 21—22, 1970—1971, p. 99—104.

85 Împărţirea în două, în funcţie de caracteristicile activităţii economice, a evoluţiei comunităţilor culturii Boian s-a făcut pentru prima dată de Eugen Comşa, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 390. Problema a fost reluată şi aprofundată în SCIV, 8, 1957, 1, p. 41, arătîndu-se schimbările produse, valabile pentru neoliticul din sudul ţării noastre. În 1962, Seb. Morintz a extins concluzia amintită la întreg teritoriul ţării.

86 Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 38, fig. 11.

87 Seb. Morintz, SCIV, 14, 1964, 2, p. 265—282.

88 În cursul săpăturilor efectuate sub conducerea prof. M. Petrescu-Dîmboviţa.

De remarcat că fazei Vidra din sudul Munteniei îi corespund în parte, în timp, în sud-estul Transilvaniei (probabil şi în nord-estul Munteniei), unele comunităţi Giuleşti întîrziate, iar în Moldova acelea ale fazei Larga Jijia (Precucuteni II), ale cărei „răspîndiri" se cunosc pînă în sudul regiunii[89]. Paralelismul cel puţin în parte al fazei Vidra cu faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia este dovedit prin observaţiile stratigrafice de la Cernavoda[90] şi Hîrşova[91], iar raporturile strînse cu comunităţile culturii Sava sînt oglindite, în chip evident, de descoperirile făcute în aşezări din estul Bulgariei[92]. Este curios faptul că încă nu s-au găsit materiale de tip Vidra în aşezări Vădastra şi invers, deşi este sigur că faza Vidra a fost paralelă cu una din etapele evoluate ale Vădastrei II.

Regretăm că pînă acum s-a săpat numai circa o treime din întinderea aşezării din faza Vidra din tellul de la Glina, dar chiar şi pe baza resturilor de locuinţe cercetate pînă acum se poate cunoaşte planul porţiunii respective şi se pot presupune caracteristicile planului general, cea ce ne-ar ajuta la înţelegerea unor probleme de continuitate şi de dinamică a populaţiei, puse în legătură şi comparate cu cele patru aşezări suprapuse din faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, dintre care trei au fost cercetate în întregime, la Radovanu, jud. Ilfov[93]. Studierea lor a permis concluzii istorice importante pentru faza amintită, fază considerată, de noi, ca o verigă normală de legătură genetică in cadrul complexului cultural Boian-Gumelniţa, subînţelegînd că aceeaşi populaţie a vieţuit (în zonele principale de răspîndire din Muntenia), de la începutul culturii Boian şi pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa.

Cercetările de la Radovanu au permis dovedirea existenţei unor planuri de sistematizare în cursul fazei de tranziţie şi treptate modificări în organizarea social-economică, ca şi punerea unor probleme demografice, în privinţa modificărilor numerice a componenţei comunităţilor în acea vreme şi zonă, ca şi încercarea modestă de precizare a densităţii populaţiei neolitice din regiunea dată.

Pînă la săpăturile de la Radovanu se vorbea de locuirea continuă, de durată, a unor aşezări de tip tell. Acolo s-a dovedit şi — după părerea noastră — concluzia trebuie extinsă la tot arealul culturii Gumelniţa, că în telluri sînt reprezentate o serie de aşezări suprapuse (deci nu continue, ci succesive), oglindind diferite „momente" din evoluţia culturii Gumelniţa, ceea ce înseamnă că nu este posibil ca în fiecare aşezare să fie reprezentată întreaga evoluţie a culturii (respectiv toate fazele şi etapele culturii). Materialele descoperite în diferite aşezări confirmă pe deplin această concluzie a noastră.

Tot în urma săpăturilor de la Radovanu s-a ajuns la o altă concluzie valabilă pentru întreaga arie de răspîndire a culturii Gumelniţa, spre deosebire de părerile mai vechi — oglindind stadiul cercetărilor din perioadele respective — că tellurile sînt obiective izolate, în realitate

[89] Două cioburi de tip Larga Jijia (= Precucuteni II) am descoperit la baza depunerilor de la Drăgăneşti — Tecuci.
[90] D. Berciu şi Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 90.
[91] Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 285—289.
[92] Prin săpăturile efectuate de H. Todorova, la Ovclarovo, reg. Tîrnovo.
[93] Eugen Comşa, Dacia, N. S., 17, 1972, p. 39—51.

este vorba, în majoritatea cazurilor, de la începutul şi pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa, de complexe alcătuite din mai multe părţi: 1) aşezarea „deschisă" pe pante însorite sau pe terase; 2) aşezarea întărită cu şanţ de apărare (nu simplu, ci circular sau oval), eventual cu palisadă, în cuprinsul căreia se retrăgeau, în caz de nevoie, locuitorii comunităţii; 3) construcţii modeste servind ca ateliere de ţesut sau în cadrul cărora se realizau uneltele ori ceramica şi, în sfîrşit, 4) terenul necropolei.

După părerea noastră, ar trebui să se acorde o atenţie mai mare istoriei comunităţilor fazei de tranziţie la cultura Gumelniţa, în cadrul contextului sud-est european, căci, în diferitele etape de evoluţie, desigur datorită cel puţin în parte condiţiilor create de intensificarea cultivării plantelor şi creşterii vitelor, populaţia lor a început să crească numeric şi, drept urmare, în acea perioadă, se constată răspîndirea („roirea"), în timp, a comunităţilor fazei în diferite direcţii.

Descoperirea unor aşezări de acest tip dincolo de Olt[94] se plasează în acelaşi timp cu încetarea ultimei faze a culturii Vădastra. Înclinăm să credem că tocmai datorită pătrunderii comunităţilor fazei de tranziţie s-a produs dispariţia culturii Vădastra. Nu ştim încă în ce fază a culturii Gumelniţa s-a produs răspîndirea comunităţilor ei pe o fîşie de teren pînă spre Jiu, după cum dovedesc cercetările recente ale lui Marin Nica[95].

În zona de contact (sudul Moldovei, nord-estul Munteniei nordul Dobrogei şi zona învecinată de la nord de Delta Dunării) între ariile de la sfîrşitul fazei de tranziţie şi de la sfîrşitul fazei Precucuteni III, s-a format aspectul cultural Aldeni II[96], reprezentînd o sinteză între elementele celor două faze, inclusiv unele elemente sudice, din zonele litoralului Mării Negre. Aspectul a avut o evoluţie (de-a lungul a două faze) relativ scurtă, încheiată în timpul etapei Cucuteni A 3, poate din cauza primelor comunităţi caracterizate prin morminte tumulare cu ocru. Cercetările de pînă acum din aşezările Aldeni II au contribuit la lămurirea multor probleme[97]. Urmează să fie aprofundată aceea deosebit de importantă a rolului eventual jucat de pictura albă de pe ceramica din această zonă la apariţia picturii pe olăria cucuteniană[98]. Bogata plastică antropomorfă a aspectului atrage atenţia prin tipuri[99] şi prin reprezentarea îmbrăcăminţii şi a podoabelor feminine[100].

Pătrunderea şi răspîndirea în Dobrogea, pînă la ţărmul Mării Negre, a comunităţilor fazei de tranziţie au avut drept consecinţă asimilarea, în parte, a unor comunităţi tîrzii de tip Hamangia şi formarea variantei dobrogene a culturii Gumelniţa, care a păstrat un timp anumite elemente

---

[94] Sînt aşezările de la Hotărani şi de la Fărcaşu de Sus („La şcoală") (Marin Nica, Historica, 2, 1971, p. 32).

[95] Informaţie verbală de la Marin Nica căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[96] Eugen Comşa, SCIV, 16, 1965, 1, p. 7—26; Ion T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 45—61.

[97] Vezi nota precedentă.

[98] Problema a fost analizată în diferite lucrări de: Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Anton Niţu şi în ultima vreme de Ion T. Dragomir.

[99] De ex.: M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 96—104.

[100] Eugen Comşa, *VIII th International Congres of Anthropological and Ethnological Science, Tokio*, III, 1970, p. 144—146.

de tradiţie Hamangia[101]. Treptat comunităţile fazei de tranziţie şi urmaşii lor direcţi s-au extins şi în estul Bulgariei pînă la ţărmul Mării Negre, ajungînd în sud pînă la Burgas, dacă nu şi mai departe. Alte comunităţi similare au trecut Balcanii şi s-au răspîndit treptat în valea Mariţei, unde au provocat încetarea culturii Mariţa şi asimilarea unor comunităţi şi au contribuit la formarea variantei locale a culturii, a cărei limită sudică s-a extins, încă de timpuriu, pînă la ţărmul Mării Egee[102]. Am socotit necesar să insist asupra acestei perioade, deoarece observaţiile făcute demonstrează că — spre deosebire de părerile mai vechi — conform cărora populaţia neolitică din zona răsăriteană a Dunării inferioare a fost în permanenţă „tributară", din punct de vedere cultural populaţiilor avansate dinspre sudul mediteranean şi din Asia Mică, acum se poate dovedi că populaţiile din zona noastră nu au fost *pasive*, ci în perioada de început a culturii Gumelniţa, acestea au fost deosebit de *active*. Ele s-au extins treptat (nu numai pentru terenuri bune de cultivat, ci în bună măsură din cauza zăcămintelor de aramă şi de grafit din Tracia), desigur nu totdeauna pe cale paşnică. Aria lor de răspîndire întinzîndu-se pe un teritoriu vast de la Carpaţi pînă la ţărmul Mării Egee, în care ţinuturi ele au asimilat, în parte, populaţia locală, mai veche (formîndu-se variante regionale), au impus cultura lor materială, credinţele lor şi obiceiurile lor. Ele s-au dovedit foarte receptive la toate cuceririle tehnice ale vremii, ajungînd să exploateze în chip organizat zăcămintele de aramă din Tracia[103] şi să realizeze, inclusiv prin turnare, o serie de categorii de obiecte şi mai ales unelte.

Subliniem că din studierea hărţilor de răspîndire a diferitelor faze ale culturii Gumelniţa rezultă o stabilitate apreciabilă în cadrul aceloraşi limite teritoriale (de la sfîrşitul fazei de tranziţie şi pînă la sfîrşitul fazei Gumelniţa B 1)[104].

Revenind la ţinuturile noastre se cuvine să reamintim că periodizarea culturii Gumelniţa poate suferi cu timpul unele îmbunătăţiri şi completări, deoarece cele două periodizări făcute pînă acum[105] se bazează pe observaţiile stratigrafice juste făcute în cîte o singură aşezare cu mai multe straturi şi niveluri de cultură, fără a se avea în vedere şi situaţia din alte aşezări ale culturii. Este evident pentru oricine că din succesiunea stratigrafică a unui tell, teoretic şi, de obicei, practic, pot lipsi una sau mai multe aşezări din diferite faze sau etape. De aceea, este de dorit ca periodizarea oricărei culturi, mai ales a celor cu evoluţie complicată, cum este cultura Gumelniţa sau Sălcuţa, să se facă în funcţie de cît mai multe observaţii stratigrafice şi comparative privind o serie de aşezări (cu mai multe straturi) pe cît posibil şi alte complexe închise (eventual cu un singur strat de cultură) studiate amănunţit. Periodizarea urmează să fie valabilă pentru întreaga arie sau pentru fiecare

---

[101] D. Berciu, *Cultura Hamangia* . . . , 1966, p. 33.

[102] De exemplu, pînă la Dikili Tash.

[103] Cernih E. N. şi A. Radunceva ArheologijaSofia, 14, 1972, 1, p. 61—67.

[104] Eugen Comşa, Balcanica, 7, 1976, p. 14—43.

[105] Elaborate de: Vladimir Dumitrescu, pe baza descoperirilor de la Gumelniţa (Dacia, 2, 1925, p. 29—102), completată de Dinu V. Rosetti pe baza săpăturilor de la Vidra (PMMB, 1, 1934, p. 6—60) şi de D. Berciu pe temeiul săpăturilor de la Tangîru (Dacia, N. S., 3, 1959, p. 59—78).

zonă în parte. În paralel se cuvin definite toate elementele culturii materiale şi spirituale din fiecare fază.

În cursul evoluţiei culturii Gumelniţa se constată diferenţe în timp şi spaţiu, în ceea ce priveşte tipurile de aşezare, de întărire (la noi unele au şanţ de apărare, altele au „gard" de pietre, iar mai tîrziu în nord-vestul Munteniei aşezările au avut şanţ şi val de apărare). Desigur datorită modificărilor profunde din activitatea economică, în unele zone se constată scăderea apreciabilă a numărului mediu al locuitorilor din aşezări.

De asemenea şi locuinţele prezintă deosebiri de la fază la fază şi de la zonă la zonă, ca şi progrese în organizarea mai judicioasă a elementelor din interiorul locuinţelor (de exemplu a poziţiei cuptoarelor). Se cuvine remarcată apariţia în perioada evoluată a culturii a topoarelor de silex, a vîrfurilor triunghiulare (de silex) de suliţă, a bilelor de praştie şi a uneltelor masive de aramă, precum şi a unor piese de aur.

În cursul evoluţiei culturii Gumelniţa, în ţinuturile noastre s-au răspîndit din ce în ce mai multe obiecte (mai întîi mărunte în special podoabe) şi apoi unelte masive de aramă[106]. Analiza comparativă a metalului din care au fost realizate ne-au dus la unele concluzii istorice. În timp ce majoritatea obiectelor din aria gumelniţeană de la nord de Dunăre au fost lucrate din aramă aproape curată (ajunge pînă la 98%) avînd în compoziţie ca elemente specifice, definitorii, o cantitate infimă de argint (de obicei de la urme pînă la 0,09%) şi nichel (de la 0,01% pînă la 0,03%)[107]. Seria de obiecte de aramă descoperite la Hîrşova în cuprinsul unei locuinţe, de la începutul culturii Gumelniţa, conţine, pe lîngă aramă, urme de arsenic, antimoniu, argint şi bismut[108]. Este evident că arama folosită la realizarea celor trei unelte de la Hîrşova are o altă origine. Semnalăm că dintr-o materie primă similară au fost lucrate unele piese tripoliene din ţinuturile de la nord de Delta Dunării.

Cu toate că s-au obţinut unele rezultate în cercetarea raporturilor dintre comunităţile culturii Gumelniţa şi acelea din aria Cucuteni-Ariuşd şi din aceea a culturii Petreşti, ar fi de dorit ca problema să fie aprofundată, căci din compararea datelor cunoscute rezultă deosebiri evidente de ritm evolutiv.

Problemele perioadei de sfîrşit a culturii Gumelniţa şi ale cauzelor încetării ei se cuvin studiate cu mai multă atenţie. În general, este acceptat punctul de vedere că, în Dobrogea şi în Bărăgan, cultura Gumelniţa a încetat ca urmare a stabilirii acolo a comunităţilor culturii Cernavoda I. Evenimentul este plasat în cursul fazei Gumelniţa B 1[109] (faza Jilava). Drept urmare, comunităţile Gumelniţa au fost împinse spre vestul şi nord-vestul Munteniei, unde şi-au continuat vieţuirea în alte condiţii, în timp ce comunităţile Cernavoda I s-ar fi extins de-a

---

[106] Eugen Comşa, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 73—83.
[107] De ex. : analizele nr. 8 631, 8 664, 8 725 din vol. S. Junghans-Edward Sangmeister-Manfred Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas, Katalog der Analysen*, Berlin, 1968.
[108] *Ibidem*, analizele nr. 12 066, 12 071, 13 580.
[109] D. Berciu, SlovArch, 12, 1964, 1, p. 269.

lungul Dunării pînă spre gura Oltului[110]. Se pare însă că în realitate stabilirea comunităţilor Cernavoda I în Dobrogea — pătrunse dinspre ţinuturile răsăritene — s-a produs mai tîrziu decît se crede, anume cel mai devreme la sfîrşitul fazei Gumelniţa B1.

În ţinuturile vecine, din Oltenia, situaţia a fost mult deosebită faţă de Muntenia. În timp ce pe întinsul acesteia din urmă s-a produs evoluţia aceleiaşi populaţii de la începutul culturii Boian şi pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa, în Oltenia se constată un mozaic cultural complicat.

În neoliticul mijlociu, în sud-est, între Olt şi Jiu, precum şi de-a lungul malului de est al Oltului, s-a desfăşurat evoluţia comunităţilor culturii Vădastra, cu mai multe faze (două după periodizarea lui Corneliu N. Mateescu[111] şi mai multe după periodizările lui D. Berciu[112] şi Marin Nica)[113]. Este clar că această cultură s-a format pe fondul culturii Dudeşti[114], cu intervenţia la un moment dat a unor influenţe destul de puternice dinspre sud (din partea culturii Kaloianoveţ)[115] şi dinspre est (Boian). De-a lungul anilor prin lucrările amănunţite ale lui Corneliu N. Mateescu au fost publicate o serie de date importante despre formarea solurilor, climă[116], despre unele unelte specifice[117], despre originea materiilor prime utilizate şi despre importanta problemă a folosirii bovinelor la tracţiune[118]. În ultimul timp s-a făcut un studiu deosebit de atent asupra resturilor bine păstrate ale unei locuinţe de la Vădastra[119]. Ar fi de dorit să dispunem de mai multe date despre elementele specifice şi din domeniul ceramicii şi a celorlalte categorii de materiale caracteristice pentru fiecare fază în parte şi cunoaşterea mai amănunţită a raporturilor cu culturile vecine. Raporturile cu cultura Boian au fost subliniate atît de Corneliu N. Mateescu[120], cît şi de Marin Nica[121]. În schimb, încă nu dispunem de datele necesare privind raporturile cu cultura Gradeşniţa. Că au existat astfel de contacte şi încă la distanţe apreciabile o dovedeşte fragmentul ceramic de tip Gradeşniţa descoperit cu prilejul săpăturilor pe care le-am efectuat la Ipoteşti, lîngă Slatina.

După cum am amintit, cultura Vădastra a încetat sub presiunea dinspre est a comunităţilor fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, după cum dovedesc complexele cercetate de Marin Nica, în zona Fărcaşele-Hotărani[122].

---

110 Seb. Morintz şi P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 555. La Vădastra s-au găsit numai cioburi izolate.

111 De ex.: Corneliu N. Mateescu, ArchRozhl, 14, 1962, 3, p. 404—419.

112 D. Berciu, *Contribuţii . . .*, 1961, p. 50—58.

113 Marin Nica, Historica, 2, 1971, p. 5—32.

114 Sebastian Morintz, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 39—40.

115 Ne gîndim la castroanele tipice asemănătoare întîlnite în ambele culturi.

116 Em. Protopopesco Pake, Cornelius N. Mateesco şi Al. V. Grossu, Quartär, 20, 1969, p. 135—162.

117 Corneliu N. Mateescu, în *VIIIth International Congress of Anthropological and Ethnological Science, Tokio*, III, 1970, p. 142—144.

118 Vasile Gheţie şi Corneliu N. Mateescu, Zephyrus, 21—22, 1970—1971, p. 99—104.

119 Corneliu N. Mateescu, Materiale, 11, manuscris.

120 Idem, Materiale, 5, 1959, p. 65, fig. 2/2; idem, Materiale, 7, 1961, p. 59, fig. 2.

121 Marin Nica, Historica, 2, 1971, de ex. p. 9, 11—12 şi 32.

122 *Ibidem*, p. 32.

La vest de Jiu, descoperirile făcute la Rast, mai întîi prin cercetările de suprafață efectuate de C.S.Nicolăescu-Plopșor și Vladimir Dumitrescu[123] și apoi săpăturile executate, dovedesc că acolo este documentată cultura Vinča, dintr-o fază evoluată, ceea ce înseamnă că o parte din comunitățile culturii Vinča s-au răspîndit treptat, în cursul unei faze mijlocii, de-a lungul malurilor Dunării pînă spre gura Jiului, fără a se extinde prea mult spre interiorul Olteniei. Despre complexul de la Rast, cu cîteva niveluri, dispunem încă de date relativ puține[124]. Știm că materialele scoase la iveală acolo au fost prelucrate și sperăm că vor fi publicate în curînd.

Ținînd seama că locuirea Vinča din sudul Olteniei a fost relativ redusă, sîntem de părere că în acea zonă ar fi firesc să se găsească urme de așezări de tip Gradeșnița, care să acopere, în parte, răstimpul corespunzător evoluției culturii Vădastra, de la est de Jiu.

În vestul Olteniei, în zona jud. Mehedinți, se constată o dăinuire mai îndelungată a purtătorilor culturii Vinča, începînd de la primele elemente de tip Vinča A și pînă tîrziu[125].

Considerăm că s-ar cuveni făcute noi săpături în astfel de așezări, pentru a se preciza toate elementele specifice culturii materiale și spirituale, pentru a se înțelege procesele care au urmat.

În cursul eneoliticului, tot teritoriul Olteniei a fost locuit de comunitățile culturii Sălcuța a cărei fază mai veche pare să fie documentată, mai ales, în părțile sudice, urmată de răspîndirea spre nord pînă la poalele Carpaților[126]. Astfel de comunități sînt documentate și pe malul de est al Oltului[127] și de-a lungul Dunării[128] și Cernei în estul Banatului[129].

Periodizarea culturii a rămas neschimbată de aproape trei decenii, deși a fost stabilită, aproape exclusiv, pe baza observațiilor făcute cu prilejul săpăturilor din așezarea eponimă[130]. Faptul poate fi explicat prin lipsa unor săpături mai ample în astfel de așezări. Oricum, schema în mare a periodizării rămîne valabilă, chiar dacă în viitor se vor intercala și alte faze sau etape. Pînă în prezent nu s-a ajuns la studierea amănunțită a dinamicii comunităților culturii pe teritoriul Olteniei. În schimb, se știe că ele au fost active în zonele sudice pătrunzînd spre vest în zona Nișului[131]. Ar fi de dorit să se studieze pînă unde au ajuns spre sud aceste comunități.

O problemă de urmărit ar fi aceea a cunoașterii tipului de locuință, cu toate amănuntele sale constructive. Despre planul general al așezărilor sălcuțene nu știm aproape nimic, iar cele cîteva șanțuri de apărare des-

---

123 Vladimir Dumitrescu, Raport MNA, 1944, p. 39.

124 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Vladimir Dumitrescu și N. Gostar, SCIV, 2, 1951, 1, p. 267—277.

125 D. Berciu, *Contribuții* . . . , 1961, p. 48—50.

126 *Ibidem*, p. 88—93.

127 De ex. la Slatina „Strihareț" ; D. Berciu și M. Butoiu, Materiale, 7, 1961, p. 139—142.

128 Letica Zagorka, Starinar, N. S., 21, 1970, p. 117—123.

129 C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 142.

130 D. Berciu, *op. cit.*, p. 158—166.

131 Idem, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 125—135.

coperite au fost doar secţionate fără a fi analizate în amănunt[132]. Folosirea aramei este documentată prin cîteva descoperiri importante, cum este de exemplu aceea a topoarelor-daltă de la Sălcuţa[133]. Acul cu volute duble din stratul Sălcuţa de la Vădastra[134] constituie, credem, o dovadă a contactelor cu purtătorii culturii Gumelniţa, cu care oamenii culturii Sălcuţa au avut legături strînse în tot timpul evoluţiei lor. Se remarcă existenţa aceloraşi credinţe (în ambele culturi), oglindite atît prin figurinele antropomorfe de lut ars, cît şi prin figurine de os, de diferite tipuri, descoperite în aşezările sălcuţene.

De curînd, a revenit în dezbatere problema Sălcuţa IV. Părerii mai vechi a lui D. Berciu, conform căreia cultura Sălcuţa a fost urmată direct de Sălcuţa IV (caracterizată prin torţi pastilate)[135] s-a adăugat recent părerea Doinei Galbenu, care, prin săpături, a descoperit urme de locuire specifice unei faze tîrzii din evoluţia culturii Sălcuţa propriu zise, care se plasează în timp între Sălcuţa III şi Sălcuţa IV (după periodizarea D. Berciu). Ar fi deci firesc ca această nouă fază descoperită de curînd să primească numirea de Sălcuţa IV[136], iar aspectul cultural caracterizat prin torţi pastilate să capete un alt nume mai potrivit. Aceasta cu atît mai mult cu cît astfel de torţi se întîlnesc pe un spaţiu vast, în Banat, Transilvania, Crişana, Iugoslavia de est şi Ungaria de est pînă în spre Cehoslovacia[137].

Spre deosebire de Oltenia, pe cea mai mare parte din întinderea Banatului, viaţa comunităţilor neolitice s-a dezvoltat normal (cu deosebiri de la zonă la zonă) de la începutul culturii Vinča şi pînă la sfîrşitul ei. Prin săpăturile efectuate într-o serie de aşezări, Gh. Lazarovici a strîns date importante pentru periodizarea amănunţită a culturii Vinča de pe teritoriul ţării noastre şi pentru precizarea caracteristicilor fiecărei faze[138]. În privinţa periodizării, ne exprimăm regretul că Gh. Lazarovici porneşte de la schema periodizării realizate (mai mult pe criterii tipologice) pe baza rezultatelor săpăturilor, de la începutul secolului, din aşezarea de la Vinča[139] cu multe niveluri (din succesiunea cărora pot lipsi unele faze), decît să se bizuie pe descoperirile de tip Vinča (aşezări cu mai multe straturi sau cu unul singur, respectiv complexe închise) din Banat[140].

Pentru ţinuturile noastre ar fi interesant de ştiut pînă unde s-au răspîndit aşezările primei faze şi mai ales acelea din fazele următoare, cînd comunităţile culturii sînt documentate în Oltenia şi în sud-vestul Transilvaniei, unde s-a format cultura Turdaş.

Despre cultura Vinča ne lipsesc o serie de date utile. În privinţa aşezărilor ar fi interesant de ştiut dacă situaţia observată de noi la Liub-

---

132 De ex. cel de la Sălcuţa (D. Berciu, *Contribuţii* . . . , 1961, p. 158—166).
133 *Ibidem*, p. 233—237.
134 Corneliu N. Mateescu, Materiale, 5, 1959, p. 70, fig. 6/3.
135 D. Berciu, *Contribuţii* . . . , 1961, p. 308—328.
136 Doina Galbenu, *Neoliticul din sud-vestul Olteniei*, autoreferat, 1977.
137 Petre Roman, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 31—169.
138 Gh. Lazarovici, Banatica, 2, 1973, p. 25—54.
139 Săpături minuţioase efectuate de M. Vasic, cu multe notiţe şi desene, dar materialul a fost adunat pe adîncimi.
140 Un început l-am făcut pe baza săpăturilor de la Liubcova (Dacia, N. S., 13, 1969, p. 11—44).

cova (jud. Caraş-Severin) este întîmplătoare sau este specifică şi altor aşezări. Staţiunea menţionată se întinde în lungul terasei Dunării pe o lungime de cîteva sute de metri şi în fiecare porţiune sondată are mai multe niveluri, iar la periferia ei de vest se observă că aşezarea ultimă (de dimensiuni modeste) suprapune marginea celei precedente. Datele amintite ar putea indica o vieţuire îndelungată pe acelaşi loc şi o deplasare treptată a limitelor aşezării într-o anumită direcţie. Prin săpăturile de la Liubcova s-a dovedit că aşezarea mai veche a avut un şanţ de împrejmuire şi de aceea ne credem îndreptăţiţi să presupunem că şi celelalte aşezări din zonă au avut astfel de şanţuri, deşi încă nu au fost descoperite şi cercetate. Despre locuinţele Vinča ştim că erau în principal de suprafaţă (unele au fost părăsite, fără a fi distruse prin foc, s-au ruinat, păstrîndu-se doar grămada de lut folosită drept lipitură), dar nu dispunem încă de date despre planul aşezărilor. Se remarcă în aşezările Vinča numărul mare ale uneltelor de os şi de piatră şlefuită în raport cu cele de silex, care sînt foarte puţine. Regretăm că atunci cînd s-au publicat o serie de lucrări (cu excepţia lotului de la Liubcova)[141] nu s-a acordat atenţia cuvenită problemei oaselor de animale descoperite. Purtătorii culturii au început să folosească unele obiecte mici de aramă în fazele mijlocii. La Liubcova s-a găsit un singur obiect mic de aramă. Figurinele antropomorfe sînt numeroase în fiecare fază şi multe sînt caracterizate prin măşti de diferite forme. Despre ritul funerar putem spune doar că se practica înhumaţia, fapt indicat de descoperirile din Iugoslavia[142]. La noi încă nu s-au descoperit astfel de morminte, decît poate cel de la Parţa[143].

Se consideră că evoluţia culturii Vinča a fost foarte îndelungată. Cu cîţiva ani în urmă însă nu se cunoşteau în Banat complexe din fazele de sfîrşit. Lipsa lor, în anumite zone, mai ales în nord-vest, se explică lesne prin existenţa în acele ţinuturi a comunităţilor de tip Szakalhat. Este de remarcat că acestea din urmă, pînă acum cîtiva ani, erau necunoscute la noi. Prezenţa lor în sud-estul Ungariei, de-a lungul graniţei, ne-a făcut să postulăm existenţa lor şi pe teritoriul ţării noastre, cel puţin în jud. Arad[144]. La scurt timp dovezile au început să se adune. Colegul N. Kalicz de la Budapesta ne-a informat că astfel de materiale, provenite dintr-o aşezare de la Lipova, se păstrează la Muzeul naţional din Budapesta, iar în ultimul timp Gh. Lazarovici a prezentat materialele de acelaşi tip descoperite la Parţa[145]. Se cuvine deci să includem şi această cultură în seria celor documentate pe teritoriul ţării noastre. Cultura amintită ar merita să primească un nume şi să-i fie studiat conţinutul. Ea constituie fondul pe care s-a dezvoltat cultura Tisa, ale cărei comunităţi au vieţuit la noi aproximativ între Oradea şi Parţa[146]. În asftel de aşezări s-au făcut săpături puţine, unele rămase nepublicate. Consi-

---

141 *Ibidem*, p. 16—18.

142 M. Grbić, Starinar, s. III, 8—9, 1933—1934, p. 40—58 (La Botoş).

143 Ioachim Miloia, Analele Banatului, 4, 2—4, 1931, 9, p. 172 şi p. 179, fig. 3.

144 Eugen Comşa, ActaAntArchSzeged, 14, 1971, p. 31—43.

145 Gh. Lazarovici, Banatica, 3, 1975, p. 20—21.

146 Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 31—43.

derăm că este firesc să se păstreze numele de cultura Tisa numai pentru definirea complexelor din perioada mijlocie a neoliticului, din zona menţionată. Ar fi de dorit ca prin noi săpături din seria de astfel de aşezări să se precizeze periodizarea şi elementele specifice culturii Tisa.

În Crişana, de la Crişul Repde spre nord, pînă în vestul Maramureşului, se constată evoluţia îndelungată de-a lungul unei serii de faze, a culturii Ciumeşti, caracterizată şi printr-o categorie de vase cu decor pictat (adesea cu o substanţă bituminoasă). Primele cercetări mai amănunţite de la noi s-au făcut la Ciumeşti[147] apoi la Săcuieni[148] şi în alte cîteva puncte. Datele despre această cultură se îmbogăţesc tot mai mult. Se pare, că aria ei de răspîndire se întindea şi în nordul Maramureşului pînă aproape de Sighet. Purtătorii culturii foloseau, pe scară largă, obsidiana pe care o primeau de la comunităţile înrudite din zona Tokay[149]. Unele amănunte privind cultura Ciumeşti sînt destul de greu de studiat din cauza obiceiului acelor oameni de a-şi face aşezările în zona dunelor de nisip.

Probleme interesante ridică aşezările cu ceramică pictată (cu substanţă bituminoasă) descoperite în vestul Transilvaniei în ultima vreme de către colegii clujeni. Acele aşezări sînt, se pare, înrudite cu cultura Ciumeşti.

Cultura Turdaş a revenit în ultimii ani în repetate rînduri în atenţia arheologilor prin găsirea în vechea colecţie a Zsofiei Torma a unor piese deosebite şi prin publicarea lor de către N. Vlassa[150]. Credem că pentru această cultură s-ar cuveni să se facă o săpătură nouă, într-o aşezare păstrată mai bine, ca să cunoaştem mai exact periodizarea ei şi materialele specifice, iar prin cercetări de suprafaţă şi sondaje, ar fi interesant să se precizeze, mai exact, aria ei de răspîndire (inclusiv pe faze).

Despre aşezările Turdaş, ar fi de dorit să ştim dacă au avut sau nu şanţuri de apărare, cum au fost locuinţele lor şi, de asemenea, în ce măsură au folosit arama, avînd în vedere că în zonă există şi zăcăminte de aramă[151]. Încă nu s-a făcut nici o încercare de a se preciza clasificarea ceramicii. Plastica este deosebit de bogată şi în această regiune[152], ca o continuare a celei din aria Vinča.

Prin eforturile depuse de Iuliu Paul, cultura Petreşti cu toate amănuntele ei este din ce în ce mai bine cunoscută[153]. Seria săpăturilor a permis definirea periodizării, precizarea tipurilor de locuinţă şi a altor elemente specifice. Poate nu ar fi rău ca în condiţiile existenţei unor locuinţe cu platformă distruse prin foc, să se încerce săparea în întregime a unei astfel de aşezări, pentru a se cunoaşte planul general şi alte probleme.

În mare aria de răspîndire a culturii Petreşti se cunoaşte, totuşi se mai produc şi unele surprize. Astfel, de curînd, Gh. Lazarovici a descoperit materiale specifice de tip Petreşti, la Parţa, deci departe în vestul

---

147 Idem, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 477–484.
148 Eugen Comşa şi Nánási Zoltán, SCIV, 23, 1972, 1, p. 3–17.
149 Eugen Comşa, EvkSzeged, 1968, p. 25–33.
150 N. Vlassa, PZ, 49, 1974, 2, p. 181–192.
151 De exemplu zăcămintele de la Deva.
152 M. Roska, *Sammlung Zsofie von Torma . . .* , Cluj, 1941, p. 318–329.
153 Iuliu Paul, Studijne zvesti, 17, 1969, p. 325–344. La Colocviul V din 2 dec. 1976, Iuliu Paul a prezentat noua periodizare (completată) a culturii Petreşti.

Banatului[154]. Tot în legătură cu aria acestei culturi se pune întrebarea care este situaţia din acea vreme a nord-estului Transilvaniei. La un moment dat, s-a vorbit despre existenţa, în zona oraşului Bistriţa, a unui complex mixt alcătuit din elemente Petreşti combinate cu altele de tip Cucuteni-Ariuşd. Ar fi de dorit să aflăm mai multe date despre situaţia din acea zonă şi din părţile estice ale Maramureşului.

Treptat pe o mare parte din întinderea Crişanei, Banatului şi a Transilvaniei s-au răspîndit comunităţile complexului cultural Tiszapolgar-Bodrogkeresztur, între care există o legătură genetică. Cercetările specialiştilor noştri au dus la lămurirea unor probleme din evoluţia culturii Tiszapolgar[155], dar ceea ce s-a realizat pînă acum nu este suficient. Este de dorit ca, pe baza unor săpături sistematice, să se facă o periodizare clară a acestei culturi la noi, să se dea un nume complexelor specifice de la noi şi să i se precizeze cu exactitate conţinutul (de la locuinţe pînă la ultimele unelte mărunte). Cu timpul, ar fi de dorit să se studieze, în funcţie de descoperirile de la noi, cum s-a produs trecerea treptată la cultura Bodrogkeresztur. Prezintă un interes deosebit delimitarea ariilor de răspîndire din fiecare fază a celor două culturi şi eventual explicarea cauzelor care au dus la răspîndirea lor pe un teritoriu atît de vast[156]. Presupunem că, în această privinţă, un anumit rol l-a jucat acţiunea de căutare a zăcămintelor de aramă şi exploatarea lor. În legătură cu cultura Bodrogkeresztur este de remarcat că şi la noi, ca şi în Ungaria, s-au descoperit, aproape exclusiv, numai grupuri de morminte[157]. Ar fi de dorit ca, şi la noi, să se găsească şi să se cerceteze aşezări, pentru a se cunoaşte modul de trai al acelor oameni. În cursul evoluţiei culturii Bodrogkeresztur, ca şi în aria Sălcuţa, sînt documentate vase cu torţi pastilate, specifice pentru cea de-a doua fază a culturii[158]. Tot în această perioadă se plasează şi necropola de la Decea Mureşului[159], care în funcţie de inventar şi de ritual, trebuie pusă în legătură cu elemente de origine răsăriteană de tip Mariupol, amestecate cu altele locale de tip Bodrogkeresztur[160].

Descoperirea unor vase cu torţi pastilate, ca şi a unor vase cu gura avînd patru lobi, în condiţii stratigrafice clare, în aşezarea de la Traian, datată la sfîrşitul etapei Cucuteni A-B 1 şi în principal din etapa Cucuteni A-B 2[161], dovedeşte că această etapă a fost paralelă în timp

---

[154] Gh. Lazarovici a amintit aceste materiale cu prilejul Colocviului V din 2 dec. 1976.

[155] De ex. săpăturile de la Dăbîca (N. Vlassa, ActaMN, 5, 1969, p. 27—45).

[156] Din partea de nord a Banatului pînă în sud-estul Transilvaniei şi pînă în Maramureş.

[157] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—366.

[158] Ida Bognár-Kutzián, Studijne zvesti, 17, 1969, p. 31—60.

[159] Kovács István, AISC, 1, 1928—1932, p. 89—101.

[160] N. Ia Merpert, KS, 105, 1965, p. 13.

[161] De ex.: Hortensia Dumitrescu, Materiale, 5, 1959, p. 96, fig. 7/2 şi p. 197, fig. 8.

cu sfîrşitul culturii Petreşti şi, cel puţin în parte, cu faza a doua a culturii Bodrogkeresztur. De asemenea, ţinînd seama de torţile pastilate, care desigur au fost la „modă'' o anumită perioadă, se poate admite că începutul etapei Cucuteni A-B 2 a fost ulterior sau cel mult paralel în parte cu sfîrşitul aspectului Sălcuţa IV (după D. Berciu) din Oltenia.

Perioada frămîntată care a urmat, cunoscută în literatura noastră de specialitate sub denumirea de perioadă de tranziţie caracterizată prin predominarea creşterii animalelor, a început mai întîi în estul şi sud-estul ţării, apoi s-a manifestat tot mai departe spre vest şi, mai tîrziu, în Transilvania.

Ţinem să subliniem că acumularea tot mai intensă de observaţii şi date cu privire la complexele neo-eneolitice din ţara noastră, face posibilă şi necesară aprofundarea problemelor importante referitoare la organizarea socială şi economică, pe culturi şi zone, a populaţiilor amintite.

Înainte de a încheia lucrarea ţin să evidenţiez cîteva concluzii istorice importante.

I. Neolitizarea populaţiei din ţinuturile noastre s-a produs în principal, foarte de timpuriu (la nivelul culturii Protosesklo) în directă legătură cu aceea din regiunile sudice şi probabil în mică măsură în nordul Moldovei, în legătură cu ţinuturile vecine spre est.

II. Prima unificare culturală şi etnică (incluzînd şi o parte din vechea populaţie) din ţinuturile din jurul şi din cuprinsul „cununii'' Carpaţilor, s-a produs încă din mileniul al V-lea î. e. n., în timpul complexului Starčevo-Criş.

III. Judecînd situaţia neoliticului nostru în context general european, este bine să scoatem în evidenţă că populaţiile neolitice de pe teritoriul României, în special, comunităţile culturii Cucuteni au ajuns, pe baza unei evoluţii locale, independente, pe o treaptă înaltă de dezvoltare pentru perioada respectivă. Activitatea economică (din zona ariei Cucuteni) a permis formarea unor aşezări mari avînd pînă la aproximativ 500 de locuitori, ceea ce presupune o organizare destul de complicată.

IV. Populaţiile neolitice de la noi au jucat un rol important în transmiterea spre vest, nord şi est a cuceririlor culturale ale vremii, ca şi a unor produse locale.

V. Populaţia neolitică gumelniţeană, din preajma Dunării inferioare, nu s-a mulţumit cu un rol pasiv, în a primi de la alţii, ci într-o anumită perioadă (de la începutul culturii) a jucat un rol activ, impunînd cultura sa materială şi spirituală altor populaţii sudice.

Considerăm că aceste concluzii au o deosebită importanţă istorică şi teoretică pentru studierea şi aprofundarea nu numai a culturilor neolitice, ci şi a celor din epocile următoare.

PROBLÈMES RELATIFS À LA RECHERCHE NÉO-ÉNÉOLITHIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur procède à l'examen minutieux du stade actuel de la recherche concernant la période de transition à l'âge de la pierre polie, avec un regard spécial pour chacune des cultures néo-énéolithiques développées dans les différentes zones du territoire roumain. L'ouvrage met en évidence toute une série de problèmes moins étudiés jusqu'à présent mais qui réclameraient une attention plus marquée. Par exemple, si l'on dispose à l'heure actuelle d'une quantité assez importante de données relatives aux objets mis au jour par les fouilles, il importe maintenant d'approfondir les questions portant sur l'organisation socio-économique ou sur certains aspects démographiques, encore insuffisamment étudiés. Différentes méthodes sont susceptibles de faciliter l'étude de cette sorte de problèmes, plutôt complexes et l'une de ces méthodes serait celle des fouilles exhaustives des habitations formant des agglomérations humaines d'époque néo-énéolithiques dans les différentes regions du pays.